

ԳՈՀԱՐ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՆՈՐԱՅՐ ԲՅՈՒԶԱՆԴԱՑՈՒ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Ընթերցողի ուշադրությանն ենք ներկայացնում նշանավոր հայագետ Նորայր Բյուզանդացու (1845-1915 թթ.) անտիպ նամակները՝ ուղղված մեծանուն հոգևորական Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանին (1841-1918 թթ.):

Նամակները բովանդակում են ինչպես հայագիտական, այնպես էլ Ն. Բյուզանդացու կենսագրությանը վերաբերող կարևոր նյութեր:

Բնագրերը պահվում են Մաշտոցի անվան Մատենադարանի Ն. Բյուզանդացու համանուն ֆոնդում:

Գերապատիւ Տէր Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան

29 յուլիս 1887

Լուր առի ի Կ. Պօլսէ թէ ի մօտոյ աւուրս ունիք դառնալ ի մայրաքաղաքն, փութացայ գրել առ Ձեզ գհամառօտս եւ շնորհաւորել սրտագին նախ զՁեր օծումն Եպիսկոպոսութեան, զոր կարի անագան տեղեկացայ ըստ պատահման ի լրագրաց, եւ երկրորդ գկոչիլ Ձեր յուսուցչութիւն Աստուածաբանութեան ի Գեորգեան Ճեմարանի: Մեծ է իմ ուրախութիւն զի պատիւք զհետ Ձեր ընթանան, եւ ըղձիւք կը խնդրեմ, որ հասնիք ի բարձրագոյն աստիճանս, զի քաջ գիտեմ եթէ քանի օգուտք մնան մեր սիրելի Ազգին ի Ձերո բազմերախտ վաստակասիրութենէ:

Աղաչեմ զԳերապատիւ Տէրո ընդունել ներողամտաբար զԱռաջին Պրակ Քննասիրի հրատարակելոյ ի Ստոքհոլմ: Ի յիշատակ երախտեացոյ, յորս վայելեցի ի Կ. Պօլիս ութ ամօք յառաջ, համարձակեցայ նուիրել Ձեզ եւ օրինակ մի յիմ Գաղիերէն-Հայերէն բառարանէ:

Տացէ Տէր զի տեսից զՁեզ յԷջմիածին, ուր մաղթեմ հասանել Ձեզ ողջամբ:

Մնամ խորին մեծարանօք
Գերապատիւ Տեառնոյ անձնանուէր
Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Գերապատիւ Տէր Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան

26 սեպտեմբեր 1887

Ընկալայ զՁեր օգոստոս 27 ի շնորհալից նամակն, հանդերձ ընծայիւղ Արոս Հաստանեայց, զորմէ շնորհակալ եմ մեծապէս: Ընթերցայ զայն ախորժելով, եւ յոյժ խնդացի տեսանելով զՁեր նախանձայուգութիւն պաշտպանելոյ զհայրենի Եկեղեցին: Որչափ անհեթեթ զրպարտութիւնքս եւ ամբաստանութիւնքս զրած են զԵկե-

ղեցոյն Հայոց ազգուրաց Հայ եկեղեցականներ եւ կրիւք նախապաշարեալ առաւել կամ նուազ որպէս օտարազգիներ. ահա այժմ գեղեցիկ պատեհ կը ներկայանայ Ձեզ զատութիւնս կշտամբելոյ եւ զճշմարտութիւնն հանդիսացնելոյ: Էջմիածնի մատենադարանն անշուշտ կը պարունակէ բազում պատուական գրուածներ, որոց օգնութեամբ կարող էք կատարեալ Պատմութիւն մի հրատարակել Հայաստանեայց Եկեղեցոյ եւ անգին ծառայութիւն մի մատուցանել Ազգին: Կը մաղթեմ Ձեզ զօրութիւն եւ երկայն աւուրս:

Ամենայն յօժարութեամբ պատրաստ եմ հաղորդել Ձեզ զիմ կարծիս զերկբայական ընթերցուածոց նախնեաց մատենագրութեանց. որչափ յաճախ հարցանէք զիս, այնչափ աւելի պատիւ կ'ընէք ինձ:

Չգիտեմ թէ Էջմիածնի վանաց մատենադարանին ձեռագիրներն ընդօրինակել եւ օտարաց հաղորդելու արգելք կայ թէ ոչ: Եթէ չկայ այսպիսի արգելք, կը փափագէի ունենալ զօրինակ Գաղիանոսի բառերուն հնագոյն գրչագրին. ես պիտի հրատարակեմ զայդ բառս ի Քննասիրի, հանդերձ ընդարձակ ուսումնասիրութեամբ, բայց լաւագոյն օրինակներու կը կարօտեմ: Ես ունեմ երկու օրինակ, մին է Պարիսի Bibliothéque Nationale-ի ձեռագրին, թիւ գրչութեանն ՉԼԱ /ՔՍ ի 1282/, միւսն է Ս. Ղազարուն ձեռագրին, թիւ գրչութեանն ՉԾԶ /Քս ի 1307/. Եթէ կայ յԷջմիածին հնագոյն օրինակ, եւ եթէ կարելի է որ ինձ համար ընդօրինակել տաք Ձեր յառաջադէմ աշակերտներէն միայն, յոյժ երախտապարտ կը մնամ Ձեզ: Գիտէք որ Գաղիանոսի բառերն այբուբենական կարգաւ են.

Աթխար. Վաղամեռուկ

Ակրկարիա. Քողի տակ

Արիստոզոքիա. Աղանդն եւ այլն եւ այլն:

Քննասիրի զերկրորդ Պրակն կը պատրաստեմ այժմ, որոյ նիւթն է «Տեսութիւն քննական քերականութեան Հ. Արսենի Այտընեան. Աշխարհաբար Հայերէն ի հինգերորդ դարու»: Պիտի յղեմ ձեզ զամենայն Պրակս. միայն շնորհ ըրէք նշանակել ինձ ճշտիւ զՁեր հասցէն, եւ ըսէք կ'աղաչեմ թէ պետք է, որ միշտ *recommando* յղեմ Ձեզ զգրութիւնքս:

Ներողամիտ եղէք, Գերապատիւ Տէր, զլծակցիս եւ զիմ լուսանկարս թողոյս հետ Ձեզի չղելուս. հազիւ 10 օրէն կրնան պատրաստուիլ և յուղարկուիլ Ձեզ: Խնդրեմ հաճէք յղել ինձ փոխարէն զՁեր կենդանագիրն գոր կը փափագիմ դնել յիմ դահլճի առ իրի Ներսէս Պատրիարքի: Յարգանաց ողջոյններ կը մատուցանէ Ձեզ իմ կինս եւ կը խնդրէ, որ Էջմիածնի վանաց քանի մի լուսանկարներ` եթէ կան` շնորհ ընէք յղել մեզ:

Մատուցանելով Գերապատիւ Տեառնդ զիմ խորին մեծարանս

մնամ անձնանուէր ծառայ

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

**Գերապատիւ Տէր
Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան
Էջմիածին**

15 նոյեմբեր 1887

Ընկալայ ի 6 ամսոյս զշնորհեալդ ի 22 հոկտեմբերի. 16 օր յԷջմիածնէ ի Ստոք-հոլմ, մինչդէռ 13 օրուան մէջ կ'ընդունինք հոս նամակ ի Նոր-էօրթէ: «Առ այժմ միայն փոքր ու պարզ լուսանկար մը կը յղեմ», կը գրէք ի նամակիդ. այդ լուսանկարն չե-հաս յիմ ձեռս. իսկ Դուք յուսամ ընդունեցաք ի ժամանակին՝ զկնոջս և զիմ մեծաղիք լուսանկարս, զորս յղեցի Ձեզ *recommando* յ'12 հոկտեմբերի:

Եթէ նախնեաց գրուածոց հրատարակութիւնն շահուց աղբիւր ըլլար ինձ համար, անշուշտ դրամ կը ծախսէի առ ի գաղափարել տալ զձեռագիրս: Ըստ Ձեր ակնար-կութեան՝ ահա կը նուիրեմ 3 օրինակ յիմ Բառագրոց, զմին Աստուածապատիւ Կա-թողիկոսին, զմիւսն Էջմիածնի Միաբանութեան, եւ զերրորդն Գէորգեան Ճեմարա-նի: Լաւագոյն էր թերեւս առաձինն առանձինն նամակաւ ընծայագրել զայդ 3 Բառա-գիրս. բայց ես որովհետեւ բնաւ անձանօթ եմ այդր, եւ կ'անգիտանամ թէ ինչ ոճով պէտք է գրել զնամակսն, համարձակեցայ Գերապատիւ Տեառնդ միջնորդութեամբ ներկայացնել զիմ դոյզն նուէրս, եւ վասն այսորիկ զատ թուղթ գրեցի Ձեզ, զոր ի սմին կը ծրարեմ: Խնդրեմ գրուի Էջմիածնի Միաբանութեան կողմանէ առ գործա-կալ վանագոյ ի Կ. Պօլիս, եւ գործակալդ ներկայանայ առ իմ գրավաճառ Տ. Յոհան-նէս Գոնտայեան /ի Պայպըլլ Հաուզ/, յորմէ ընդունելով զերիս Բառարանսն կը յղէ առ Ձեզ: Երբ ի մօտոյ /որպէս յուսամ/ հրատարակուի Քննասիրի Բ Պրակն, սիրով կը յղեմ եւ Գէորգեան Ճեմարանի ընդ Ա Պրակնի /*recommando*/ զայն եւս բարեհա-ճիք մատուցանել յիմմէ կողմանէ:

Երախտապարտ կը մնամ Աստուծապատիւ Կաթողիկոսին եւ Ճեմարանի Ու-սուցչաց եթէ պիտանի համարին զմուտ Բառարանիս ի դպրոցս Կովկասու: Այդու քաջալերութիւն մեծ պիտի զգենում առ ի հրատարակել զերկրորդ տպագրութիւնն՝ ընդարձակագոյն քան զառաջինն, եւ ճոխագոյն ըստ բազում մասանց, մանաւանդ ե-թէ բախտ ունենամ ուսումնասիրել պարապով զգրչագիրս Էջմիածնի:

Եւ Դուք, Գերապատիւ Տէր, խնդրեմ պահէք միշտ առ իս զբարեկամութիւնդ՝ որ այնչափ պատուական եւ ցանկալի է ինձ: Մեծամեծ խորհուրդս ունիմ ի մտի, այլ կարօտ եմ ձեռին օգնականութեան, մանաւանդ այնպիսի անձանց՝ որ իբրեւ զՁեզ սիրելի եւ մեծարոյ են համայն Ազգին: Բազում դռներ փակուած են իմ առաջի, և զպատճառսն կարծեմ զիտէք փոքր ի շատէ. եթէ Ձեր եւ Ձեզ հանգոյն աննախանձ եւ ազնուախոհ ազգայնոց շնորհիւ բացուին ինձ այլ դռներ, ուրախութեամբ կը թողում զայս աշխարհ՝ երբ հասնի ժամ վախճանի, զի կը չուեմ թողլով աշխատութիւններ՝ որ թերեւս նկատուին իբր ոչ բոլորովին անշահ եւ անպէտ:

Մաղթելով Գերապատիւ Տեառնդ քաջառողջ կեանս եւ խնդրելով որ ընդունէք զիմ անկէղծ մեծարանաց հաւաստիս,

մնամ խոնարհ ծառայ

Նորայր Ն. Բիզանդացի

Կինս սրտագին շնորհակալութեամբք Ձեր ողջունին՝ կը մատուցանե՛ Ձեզ զիւր խորին յարգանս:

**Գերապատիւ Տէր
Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան**

15 նոյեմբեր 1887

Աղաչեմ գրել առ գործակալ Միաբանութեանն Էջմիածնի ի Կ.Պօլիս, զի ընկալցի յիմնէ գրավաճառէ ի Տ. Յոհաննէսէ Գոնտայեան /ի Պայպլլ Հաուզ/ երիս օրինակս յիմ Գաղիերէն-Հայերէն Բառագրոց եւ յղեսցէ այդր առ Ձեզ. եւ Գերապատիւ Տէրդ հաճեսցի մատուցանել յինէն՝ հանդերձ խոնարհական մեծարանօքս՝ օրինակ մի առ Աստուածապատիւ Հոգեւոր Տէրն Մակար Կաթողիկոս, օրինակ մի առ Մեծապատիւ Միաբանութեանն Էջմիածնի, օրինակ մի առ Գեորգեան Ճեմարանն:

Ողջունիւ խորին յարգանաց մնամ Գերապատիւ Տեառնդ

խոնարհ ծառայ

Նորայր Ն. Բիզանդացի

**Գերապատիւ Տէր
Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան**

11 յունուար 1888

Ընկալայ ձեռանդ զթուղթ Սիրելութեանդ գրեալ յ'13/25 դեկտեմբերի, զոր յղած էիք յանձնարարեալ: Գտի ի նմին զլուսանկար Ձեր եւ զՅայտարարութիւն Արարատ ամսագրի: Շնորհակալ ենք նուիրի լուսանկարիդ. այն ինչ ետես զայն կինս, «Եպիսկոպոսն ինչ բարի դէմք ունի», ըսաւ: Ոհ, արդարեւ բարի եւ յոյժ բարի. վասն որոյ եւ ինձ սիրելի: Ձեր բարութիւնն է, որ շարժած է զՁեզ պաշտպանել եւ արդարացնել զիս առ Կաթողիկոսին. անմարթ էր ինձ քան զՁեզ լաւագոյն փաստաբան ունենալ, եւ չգիտեմ թէ ինչպէս շնորհակալ ըլլամ Ձեզ: Վանական եւ քահանայական վիճակն սուրբ վիճակ է. եւ ոչ միոյն եւ ոչ միւսոյն կոչում ունեցած եմ եւ բռնադատութեամբ ստանձնած եմ լուծ մի, զորոյ քաղցրութիւնն զգալոյ զշնորհն զլացած է ինձ Տէր ի մատաղ հասակէս: Եթէ Ս. Ղազարու վանքն փոխանակ Վենետկոյ խորշին մէջ ծովածիր կղզեակ ըլլալու՝ Վիեննայի Միսիթարեանց կամ Անտոնեանց վանատանց նման շէնք մի ըլլար ի սահմանին Կ. Պօլսոյ, անշուշտ փախած էի կամ դռներն խորտակելով, կամ որմերու եւ խրամներու վրայէն ցատքելով: Իմ հոգեւոր հարքս յետ ընկենլոյ զիս ի ծուղակ, կրնային շահել զիս. բայց չուզեցին կամ չկրցան. եթէ մեղս գործեցի դառնալով յաշխարհ, այն մեղքն ի նոցա պարանոցն: Ես միայն չէի յիմ դասակցած բռնադատութեամբ քահանայացեալ. իմ հէք ընկերներէս երկուքն, Հ. Սա-

հակ չեքիմեան եւ Ն. Սերովբէ Քուշներեան, որ իբրեւ զիս յաշխարհ դառնալ փափագած էին, ի ծաղիկ տիս իջան ի գերեզման: Յոր աստուածային զիրս գրեալ է թէ երկնից հաճոյ է զանփորձ երիտասարդս հիւծելով ծիրելով սպանանել:

Ընկալալ ի 26 նոյեմբերի զլուսանկար Էջմիածնի Եկեղեցոյն, զոր յղած էիք յանձնարարեալ, եւ շնորհակալ եմ մեծապէս: Երբ պիտի գայ այն օրինեալ օրն, որ Հաստանի հողը կոխեմ եւ աչալք տեսնեմ զիմ նախահարց բնակավայրն:

Յ'17 դէկտեմբերի յդեցի Ձեզ յանձնարարեալ ծրար մի, յորում կային Ա եւ Բ Պրակք Քննասիրի Գեորգեան Ճեմարանի եւ միւս եւս Բ Պրակ Ձեզ համար: Կը փափագիմ, որ յայտնէք ինձ զՁեր եւ զայլոց կարծիս՝ նկատմամբ Քննասիրի յօդուածներուն: Շատ ուրախ կ'ըլլամ եթէ Արարատայ խմբագիրք արժանի համարին զբաղիլ Ա եւ Բ Պրակցաց բովանդակութեամբ եւ լուսաւորեն զիս կամ ուղղելով կամ հաստատելով զիմ գրածներս: Յդեցի եւ ի Կ. Պօլիս, այլ տակաւին չընկալայ պատասխանի. չգիտեմ թէ այս անգամ եւս դժուարութիւն յարուցած է թուրք գրաքննութիւնն: Եթէ գրաքննութիւնն յուսահատեցնէ զիս, յայնժամ կը դադրեցնեմ թերեւս զհրատարակութիւնն եւ կը յղեմ զյօդուածքս առ Արարատ: Այժմ կը պատրաստեմ զԿորին, որ պիտի հրատարակուի ի Պետրբուրգ: Բայց յօդուածոց գրութիւնն երկրորդական գործ է ինձ համար, զի բուն զթաղանձս է պատրաստել զՀայերէն-Գաղիերէն բառագիրս:

Խնդրեմ ըսէք ինձ թէ Արարատայ զինն Եւրոպայի համար 5 ռուբլի, արծաթ դրամ է, թէ թուղթ: Որչափ գոհ կ'ըլլայի եթէ ստեպ ստեպ հրատարակուէին յամսագրիդ անտիպ մատենագրութիւնք նախնեաց, փոխանակ արդեաց քարոզներու եւ թարգմանական յօդուածոց: Բազմավեպն եթէ յիմ ձեռս ըլլար՝ ոչ Տանդէի եւ ոչ Շէքսպիրի թարգմանութիւնք կը լեցնէի զայն. մեր Ոսկեփորիկներն անհամեմատ ընտրելի են ինձ, եւ բազում հետաքրքրական նիւթեր կան յայնս՝ որք - կը ցաւիմ ըսել - անարգ եւ անպէտ կը համարուին:

Աստուածապատիւ Կաթողիկոսին օրհնութիւնն, զոր ընկալայ Ձերով միջնորդութեամբ ինձ եւ ամուսնոյս համար, անհուն բերկրութեամբ լցոյց զիս. յայսմ եւս շնորհակալ եմ Սիրելութեանդ: Ահա կը ներփակեմ թուղթ մի առ Հոգեւոր Տէրն, զոր խնդրեմ բարեհաճիք մատուցանել առ նա:

Կինս մասնաւոր շնորհակալութիւն կը յայտնէ Ձեզ փոխանակ այն բարութեան, զոր միշտ ցուցած էք առ իս եւ այժմ իսկ կը ցուցանէք. փոխադարձ բարեմաղթութիւններ կը յղէ Ձեզ հանդերձ իւր խորին մեծարանօք: Ընդ նմին եւ ես կողջունեմ սիրով եւ յարգութեամբ զԳերապատիւ Տէրդ, եւ մաղթելով Ձեզ շնորհաւոր տարի ներկայիս համար եւ շարս երկայն տարիներու ապագային համար,

մնամ խոնարհաբար Ձերդ

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

**Գերապատիւ Տէր
Տ. Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան**

23 ապրիլ 1888

Ընկալայ ի 25 փետրուարի զպատուական նամակդ 31 յունուար /12 փետրուար թուականաւ: Ընկալայ նոյնպէս գյունուարի եւ զփետրուարի թիւս Արարատայ, եւ կը խնդրեմ որ բարեհաճիք մատուցանել զիմ շնորհակալութիւնս ամսագրիդ Մեծապատիւ խմբագրութեան: Այլ ինչ չընկալայ յեջմիածնէ:

Խնդրեմ շնորհաւորէք յինէն գորամիտ Միաբանն, յօրուածագիր Ներսիսեան ծածկագրին, հիանալի է իւր մտաց արթնութիւնն: Տամ իրեն փոքրիկ տեղեկութիւն մի եւս. «Ճանճոտն մեր՝ սուրբ աջդ համբուրէ եւ ասէ. Մեռաք պոսէպոս տալով». երես 46: «Պոսէպոս տալ այն ժամանակուայ լեզուով նշանակում էր պատերի տակ կուչ եկած ման գալ». երես 47: Խաչատուր Կեչառեցուց /ԺԴ դար/ Մեծին Ալեքսանդրի Ոտանաւոր Պատմութեան մէջ Պոսիպոս բառ մի կայ՝ երկու անգամ գործածուած.

« Ով վատշըւէր Նիգտանիբոս,
Որ Թագաւոր իր՝ յԵգիպտոս, / իմա էիր/
Ոչ թէ հրգօր ձեռամբ հարոս, /իմա հարուս/
Այլ լականովըդ պոսիպոս»:

Եւ դարձեալ

« Այս քեզ խըրատ, Աղեքսանդրոս,
Որ չըխաղաս այլ պոսիպոս.
Զձիդ կորուսեր այսօր, ափսոս,
Զքաջանց նըմանդ ահեղահիրոս»:

Կայ եւ ի Նոր Հայկագեան Բառարանին Պոսպօսող բառ յնակեփորիկէ. «Կին չար՝ կաքաւ երկմիտ, կատու խփընկէց, աղուէս պաւսպաւսող». եւ կը մեկնուի «բառ ռամկօրէն, որպէս կեղծաւոր, խաբէբայ, շողոքորթ»: Եթէ Միաբանն ապահով է Պոսէպոս տալոյ նշանակութեանն, բարի է. իսկ եթէ ապահով չէ, կը փափագիմ զհտնալ, թէ Պոսիպոս եւ Պոսպօսող բառերուն վկայութեամբք կարելի է ուրիշ մեկնութիւն տալ Պոսէպոս տալոյ: Ինձ թուի թէ Պոսիպոս եւ Պոսպօսող՝ խաղալու /jouer/ վերաբերեալ բան մի կը նշանակեն:

Յեջմիածին հրատարակեալ նախնեաց գրոց ունիմ միայն զՈւխտանէս. ունիմ նաեւ զՋաքարիայ Սարկաւագի Պատմութիւնն: Կը փափագիմ գնել զամենայն մատենագրութիւնս նախնեաց, որ հրատարակեալ են այդր: Կը խնդրեմ որ յղէք ինձ անմիջապէս զհետեւեալ գիրս /թղթակագով/. Միսիթար Գոշի Դատաստանագիրք, հրատարակութիւն Բաստամեանց, Միմէոն Ապարանեցոյ Վիպասանութիւն Պախլաւունեաց եւ Մամիկոնեանց, Առաքել Դավրիժեցոյ Պատմութիւն, Աբրահամ Կրիտացոյ Պատմութիւն, զՄայր Յուցակ մատենադարանի Էջմիածնի, զԳրացուցակ տպարանի վանագոյ: Հաճեցէք ծանուցանել եւ զգինսն, զոր կը յղեմ Ձեզ անյապաղ: Միայն կը խնդրեմ, որ ստուար թղթով պատել տաք զգիրսդ, որպէսզի ծրարն անվթար հասնի առ իս: Զնոյն պիտի խնդրեմ նաեւ Արարատայ գօտոյն համար, զի բարակ է թուղթն, եւ 16 աւուր ուղեւորութեան չի դիմանար. փետրուարի թուոյն գոտին պատառեալ էր, եւ զարմացայ որ եհաս անկորուստ:

Քննասէրն, ինչպէս գրած եմ, յ'Բ Պրակիս, կանոնաւորապէս չի կրնար հրատարակուիլ, վասն այնորիկ բաժանագրութիւնն անհնար է: Կը սպասեմ նամակի ի Պետրբուրգէ՝ Ռուսաստանի մէջ իմ հրատարակութեանցս վաճառման նկատմամբ: Իմ գլխաւոր ակնկալութիւնս Կ. Պօլիս էր, բայց 4 ամսոյ մէջ տակաւին 10 օրինակք ան-

գամ վաճառեալ չեն. այսպիսի պայմանաւ՝ Քննասէրն չեմ կարծեր որ շարունակուի, զի կը պակասէ ինձ աւելորդ դրամ:

Յ'70 երես Արարատայ Նուիրակութեան վերայ կը խօսիք: Արդեօք մերձատր ժամանակի մէջ պիտի ուղեւորիք իբր Նուիրակ ի Մոսկուա, ի Պետրբուրգ... եւ ի Ստոքհոլմ: Յամենայն սրտէ կը բաղձամ Նուիրակութեանդ:

Մաղթելով Գերապատիւ Տեառնդ քաջառողջ կեանս

մնամ խորին մեծարանօք

Ձերդ Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Կիսն կը մատուցանէ Ձեզ զիւր յարգանաց ողջոյնս

Գերապատիւ Տէր

S. Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան

19 օգոստոս 1888

Հետզհետէ ընկալայ ի Ձէնջ զՄխիթար Գոշ Բաստամեանցի, զԱռաքել Դարիժեցի, զՄիմէն Ապարանեցի, զԱբրահամ Կրիտացի, եւ զպատուական թուղթդ 189 թուահամարով գրեալ ի յունիսի: Իսկ զՄայր Յուցակն ընկալայ ի Տփղեաց ի 10 ամսոյս, որոյ ծրարին վերայ գրեալ էր գերմաներէն. Absender: Pastor S. Sahakianz in Tiflis. Եթէ նշանակեալ ըլլար զին Մայր Յուցակի, զամենայն զիմ պարտս միանգամայն պիտի հատուցանէի Ձեզ այսօրեան թղթատարաւ: Գրեցէք ինձ կնաղաչեմ թէ զինչ է զին Մայր Յուցակի. եւ որովհետեւ Շուէտական եւ Ռուսական թղթատունք դրամական յարաբերութիւն չունին, եւ փոքրիկ գումարի համար չեմ կարծեր որ փոխանագիր ստանամ ի սեղանաւորաց քաղաքիս, կը մտածեմ հատուցանել Ձեզ զորամ վերոյ գրեալ 5 մատենից՝ ձեռամբ Մեծ. Մխիթարեանց Վիեննայ, որք ի յարաբերութեան են ընդ իս եւ ընդ Տփղիս: Կրնամ նաեւ հատուցանել Ձեզ զորամն ի Կ. Պօլիս ձեռամբ իմ գրավաճառիս, եթէ ունիք դրամական փոխանակութիւնս ընդ Կ. Պօլսի: Ըսէք ինդրեմ թէ որ ճանապարհաւ կը փափագիք ստանալ զիմ պարտս, եւ ես ըստ այնմ կը գործեմ: Լաւագոյն կը համարիմ զփոխանագիրն եթէ տրուի ինձ ի Ստոքհոլմ:

Յոյժ շնորհակալ եմ Գերապատիւ Տեառնդ 5 գրոց առաքմանն համար: Ի հնգից աստի պատուականագոյնն պիտի ըլլար ինձ Մայր Յուցակն, եթէ աւելի հմտութեամբ եւ աւելի մանրամասնութեամբք խմբագրեալ ըլլար. բայց լաւագոյն է գործն ինչ քան զոչինչ: Երանի թէ նոր Յուցակ մի հրատարակուէր Էջմիածնի մատենադարանին: Գանձք բազումք կան այդր, այլ թաղեալք եւ սուզեալք. այժմու ընթացիւք կարծեմ դարեր պէտք են՝ որ բովանդակ ճոխութիւնք թանգարանիդ ի լոյս ելնին: Աբրահամ Կրեւտացին ըստ եւ կրնար դեռ եւս քնանալ ի խորշս մատենադարանին. կարելորագոյն հրատարակելիս տեսի շատ եւ շատ ի Մայր Յուցակին: Մխիթար Գոշի տպագրութիւնն խեղճ է. կան երեսներ բոլորովին անընթեռնելի առ յոսութեան թղթոյն. հանգուցեալ Բաստամեանցի լեզուագիտականն ալ նուազ է, քան զիրաւագիտականն: Սիմէն Ապարանեցոյ հմտագոյն հրատարակութիւն կրնար ըլլալ բաղդատութեամբ ընդ Պատմութեան Սեբեոսի, զի զլիաւորապէս Սեբեոսի համառօտութիւն է Ապարանեցոյն Վիպասանութիւնն. թերի է օրինակն Էջմիածնի, եւ խառնակ: Առաքել Դարիժեցի նոյնպէս ունի քանի մի թերութիւններ: Մի անգամ կարդացած եմ սարսափմամբ զՈսկանեան տպագրութիւնն Առաքելի, եւ յայժմու

յերկրորդ ընթերցմանս նոյն սարսափունս նորոգուեցաւ. ինչ քստմնելի դիպաց Պատմութիւն, Տէր Աստուած. արինս եռաց: Պատմական գրուածոց համար անհրաժեշտ կարեւոր է յատուկ անուանց ցանկ. ցաւալի է որ չիք այդ ցանկն եւ ոչ ի միում ի մատենից տպագրելոց ի Վաղարշապատ:

Խնդրեցի ի Վսեմ. Տ. Եզեանցէ որ յորդորէ գտպագրութիւն Պատմութեան Յոհաննու Տարոնեցոյ, որ անշուշտ Կորեան է /Մայր Յուցակ, թիւ 1675/. զնոյն խնդիր կը կրկնեմ եւ առ Ձեզ: Երեսներ կը լեցուէին, եթէ նշանակելի մի ըստ միոջէ թէ որպիսի գրուածոց հրատարակութիւնն բաղձալի է իբրեւ զիս հետախուզից ի գրադարանէ Էջմիածնի: Կը նմանիմ այն չքավորին՝ որ մինչդեռ այլք ի բազմախորտիկ սեղանոյ կը վայելեն, ինք կերակրոց ցուցական միայն կը մխիթարուի. դատարկ որովայնի սին մխիթարանք:

Արարատայ 85 երեսն «Պատմութիւն Անի քաղաքի» արդէն իսկ հրատարակեալ է յԷջմիածին յամին 1870 ընդ Պատմութեան Աբրահամու Կրետացոյ: Նոյնպէս յերես 347 «Յիշատակարան Հեթում Բ թագաւորի» արդէն իսկ հրատարակեալ է ի ձեռն Տ. Ք. Պատկանեանի ի Նշխարք մատենագրութեան Հայոց, 1884, երես 29-38: Կը համարձակիմ խնդրել ի Ձէնջ որ հրատարակել տայք յԱրարատ «Վասն կառաց Եզեկիելի ի Վարդանայ» /Մայր Յուցակ, թիւ 1404/. Վարդանդ այդ Անեցին է. կայ օրինակ մի ի Ս. Ղազար, գաղափարեալ ի Կ. Պօլիս ի Հ. Ղուկայ Ինճիճեան /որչափ յիշեմ/. յաշակերտութեանս Հ. Ղ. Ալիշան յանձնեց ինձ նոր օրինակ մի հանել, գոր եւ արարի ըստ այն ժամու կարողութեանս, ուղղելով զկետադրութիւնն եւ քանի մի ընթերցուածներ: Յետ ամաց երբ անցողակի հանդիպեցայ ի Ս. Ղազար, խնդրեցի ի Հ. Ղ. Ալիշանէ որ շնորհէ զիմ երիտասարդութեան գրածն, որպէս զի օրինակ մի հանեմ յիմ պէտս. բայց նա զլացաւ. վասն այսորիկ կը խնդրեմ ի Ձէնջ զհրատարակութիւն Վարդանայ Անեցոյ, որ original բանաստեղծութիւն մի է: Ի Շնորհալի եւ Պարագայ իւր հրատարակեալ են միայն 4 տունք / երես 129-130/:

Ի Մայր Յուցակի երկուս օրինակս տեսի Գաղիանոսի բառից. թիւ 397 եւ 770: Մասնատրապէս կաղաչեմ զԳերապատիւ Տէրոջ՝ որ եթէ յաջողի գաղափարել տալոյ գործն՝ յստակագիր գրչի յանձնէք, վասն զի արդէն իսկ բաւական աղաւաղեալ են ի ձեռագիրս Գաղիանոսի բառից հաւաքմունք, եւ կուտակեալ մարգարէական ոգոյ պէտք են առ ի գուշակել զբանսն:

Արարատայ գօտին այժմ ի թանձրագոյն քարտեսէ է. շնորհակալ եմ Գերապատիւ Տեառնոյ:

Մեծապէս կը փափագիմ Ձեր այցելութիւնն ի Ստոքհոլմ, զի ինձ առ ժամս անհնարին է խախտել ի տեղոյս: Բազում ինչ ունիմ ասել Ձեզ, եւ բազում ինչ ցանկամ լսել առ ի Ձէնջ. Տէր յաջողէ զճանապարհ Ձեր եւ կատարէ զիմ այս ցանկութիւնս արտի:

Մաղթելով Գերապատիւ Տեառնոյ քաջողութիւն եւ զօրութիւն, մնամ խոնարհաբար եւ ամենայն մեծարանօք

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Կիւնս կը մատուցանէ Գերապատիւ Տեառնոյ զիւր խորին յարգութիւնս

**Գերապատիւ Տէր
Տ. Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան**

1 սեպտեմբեր 1888

Յուսամ ընկալայք զիմ նամակ 19 օգոստոսի թուականաւ:

Երէկ ստացայ զյուլիսի Արարատն: Ի կողսն տեսի զՅուցակ գրոց տպագրելոց ի Վաղարշապատ յորոց կը փափագիմ ունենալ զհետեւեալսն.

ա. Կոչումն ընծայութեան, 1 ռուբլի. (եթէ Կիւրդի Երուսաղեմացոյ է եւ նոր տպագրութիւն էջմիածնի: Եթէ ոչ է Կիւրդի, կամ եթէ հին տպագրութիւն է Կ. Պօլսի՝ չեմ ուզեր):

բ. Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, Գիրք Պարապմանց, 1 ռուբլի. (Եթէ նոր տպագրութիւն է էջմիածնի, իսկ եթէ հինն է հրատարակեալ ի Կ. Պօլսի՝ չեմ ուզեր):

գ. Սեբէոս, Պատմութիւն, 50 կոպէկ. (եթէ Կ. Պօլսի կամ Պետրբուրգի տպագրութիւնքն են՝ չեմ ուզեր):

դ. Յովհաննէս Արճիշեցի, Մեկնութիւն Պատարագի, 30 կոպէկ.

ե. Վիպասանութիւն երկնային մարմնոց, 30 կոպէկ. (եթէ նախնեաց գործ է, Յովհաննէս Երզնկացոյ, եթէ նախնեաց գործ չէ՝ չեմ ուզեր):

զ. Պատմութիւն ժողովոց Հայաստանեայց Եկեղեցոյ, 20 կոպէկ.

է. Սկզբունք Բուսաբանութեան, 15 կոպէկ:

Զայս ամենայն ի միում ծրարի (recommande) կը խնդրեմ որ բարեհաճիք յղել տալ առ իս, առասանով ամրացնելով զծրարն: Զգինսն կը հատուցանեմ ընդ նախ ստացած գրոցս, երբ նշանակէք ինձ եւ զգինս Մայր Յուցակի:

Խնդրելով ի Գերապատիւ Տեառնէդ ներողութիւն այսչափ ձանձրութեանց, մնամ խոնարհաբար ամենայն մեծարանօք նուաստ

Նորայր Ն. Բիւուզանդացի

**Գերապատիւ Տէր
Տէր Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան**

7 սեպտեմբեր 1888

Լսեցի որ ի Կ. Պօլսի էք:

Հարկ համարեցայ փութալ գրել Ձեզ առ ի ծանուցանել, թէ երկու թուղթս ուղղեցի Ձեզ յէջմիածին, առաջին յ'19 օգոստոսի, երկրորդն ի 1 ամսոյս: Յուսամ կ'ընդունիք զայնս յէջմիածնէ: Երկրորդ նամակիս մէջ քանի մի գիրս եւս խնդրած եմ ի Ձէնջ, զորս աղաչեմ յղել ինձ երբ վերադառնայք յէջմիածին, որպէս զի եւ ես հատուցանեմ զիմ պարտս միանգամայն: Ստացած եմ ի ժամանակին զՁեր յունիսի նամակն եւ զամենայն մատեանս զորս խնդրած էի:

Մաղթելով Գերապատիւ Տեառնդ քաջողջութիւն մնամ ամենայն մեծարանօք

Նորայր Ն. Բիւզանդացի
Գերապատիւ Տէր
Տէր Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան

3 յունուար 1889

Այսօր ընկալայ զՁեր նամակն 16/28 դեկտեմբերի, եւ կը փութամ մատուցանել Ձեզ զիմ ջերմ շնորհակալիս փոխանակ ազնիւ բարեմաղթութեանց: Ես եւս ի սրտե կը փափագիմ որ 1889 տարիս բարեւից տարի մի ըլլայ Ձեզ, եւ ունենաք ընդարձակ ասպարէզ գործոյ՝ արժանի Ձեր բազմաքանքար կարողութեան եւ մշտավառ եռանդեան:

Ոչինչ գիտեմ ի լրոցն յորս կ'ակնարկէք. չեմ ընդունիր զայն լրագիր գոր կ'անուանէք: Կան մարդիկ որոց կանոնն է շահ անձին. այսօր յերկինս կը հանին գոք, վաղի յանդունդս կ'իջեցնեն, այսօր կը ծաղրեն, կը խայտառակեն, վաղի մեծագոյն պատուոյ եւ փառաց արժանի կը համարին: Ես հեռի կը կենամ յայդպիսեաց, զի անվրդով պահել կ'ուզեմ զիմ սրտիս խաղաղութիւն՝ որ ինձ համար կարեւորագոյնն է:

Գրեցի այսօր առ Տ. Յոհաննէս Գոնտայեան (յԱմերիկեան գրատուն), որ հատուցանէ Գերապատիւ Տեառնդ 10 (տասն) ռուբլի թղթադրամ եւ 29 կոպէկ (դահեկանի հաշուով), զին հետեւալ 5 գրոց, հանդերձ ճանապարհի ծախսով. Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրք, Առաքել Դարիժեցի, Աբրահամ Կրետացի, Միմէոն Ապարանցի, Մայր Յուցակ: Այսու առթիւ կը կրկնեմ Ձեզ զիմ շնորհակալութիւնս, եւ կը յուսամ, որ ի մտոյ կ'ընդունիմ յԷջմիածնէ զմիւս գիրսն՝ գոր խնդրած էի:

Գիտէի որ ես ոչինչ մարդ մի եմ իմ ժամանակակցայցս համար, վասն որոյ բնաւ չգարմացայ տեսնելով որ ոչ ոք յերից արժանի համարեցան բարի խօսք մի գրել ինձ, գոնէ ծանուցանել թէ ընդունած են զիմ չնչին մատեանն. եւ անցեալ տարւոյ յունուար 11-ի նամակս մնաց անպատասխանի: Աւաղ միամտիս:

Վսեմ. Տէր Կ. Եզեանց (ի Պետրբուրգ) հրատարակէ պիտի զիմ նոր մի փոքրիկ գրութիւնն Ստեփանոս Ասողկայ Պատմութեան վերայ: Կը փափագէի յղել Ձեզ օրինակ մի, բայց կը վախեմ. ինչ որ անվտանգ կրնայ կարդացուիլ ի Ռուսաստան, Կ. Պօլսոյ համար վտանգաւոր կրնայ դատուիլ:

Ի 179 երես Մայր Յուցակի, թիւ 1620, կայ այսպիսի ինչ. «Համառօտ Պատմութիւն վասն ամբարշտութեանց Բարձումա եպիսկոպոսի Ասորոյ ի Թովմաս վարդապետէ»: Թովմասդ անշուշդ Արծրունին է. ի սորա Պատմութիւն հայտնապէս թերի է Բարձումայի վերայ գրուածն. արդեօք Էջմիածնի ձեռագիրդ լրումն է բանիցն Թովմայ Արծրունոց: Կը փափագէի որ եւ այս հրատարակուէր յԱրարատ:

Ընդունեցէք կ'աղաչեմ, Գերապատիւ Տէր, զիմ խորին մեծարանաց հաւաստիս:

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Յ. Գ. Կինս մասնաւոր շնորհակալութիւն կը մատուցանէ Ձեր մաղթանաց, եւ յարգութեամբ կ'ողջունէ զՁեզ

**Գերապատիւ Տէր
Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան**

8 յունիսի 1889

Ընկալայ ի ժամանակին զՁեր յանձնարարեալ նամակն մարտ 4ի թուականաւ եւ յոյժ շնորհակալ եմ մեծադիր լուսանկարիդ համար: Վաղագոյն արժան էր գրել Ձեզ այլ սպասեցի գրեանցն մինչեւ ցարդ ոչ ինչ:

Կը մաղթեմ որ բարձրագոյն Հոգեւոր դպրոցի հաստատութիւնն յաջողի: Կը փափագիմ որ ազգային հին մատենագրութեան սէր եւ յարգանք ներշնչէք Ձեր աշակերտաց: Կը ցաւիմ որ Արարատն հետզհետէ զուտ կրօնական հաղիսի կերպարանք կ'առնու իբր ընթերցարան քառասնորդական պահոց, գոնէ նախնեաց կրօնական գրուածս հրատարակէին եւ ոչ թարգմանութիւնս եւ միշտ թարգմանութիւնս: Այժմ տարի 4-5 նախնեաց ճառք հրատարակեցան. հաշիւ ըրի որ այդու ընթացիք 1000 տարուան մէջ կրնային հրատարակիլ Էջմիածնի մատենադարանին ամենայն ձեռագիրք. բայց այս տարուան Արարատն երկիւղ կ'ազդէ ինձ որ 1000 տարին ալ անբաւական է: Ինչ յուսահատութիւն:

Լսեցի որ իմ գրութիւնն զԱստղկայ պիտի հրատարակուի Մոսկուայի մի նոր հանդիսի մէջ. երբ չգիտեմ:

Արեւելագիտաց Ութերորդ ժողովն պիտի գումարուի այս տարի ի Ստոքհոլմ եւ ի Քրիստիանիա, սեպտեմբերի 1-7 ի Ստոքհոլմ, սեպտեմբերի 8-12 ի Քրիստիանիա: Ըսուեցաւ ինձ որ մեծամեծ պատրաստութիւնք եղած են ամենայն շքեղութեամբ ընդունելոյ համար զ400-500 Արեւելեացս եւ Արեւելագետս՝ որ աշխարհիս ամէն կողմէն պիտի գումարին ի Ստոքհոլմ: Յայտարարութիւնն շատ գեղեցիկ հանդեսներ կը խոստանայ: Բախտովին արտաքոյ կարգի զուարճալի ամառ մի ունինք այս տարի. 1882էն ի վեր այսպիսի ջերմութիւն չէի վայելած. ինքզինքս Պօլիս կը կարծեմ, բայց Պօլիս մի խաղաղ, հանդարտ, բարեկարգ, հաճոյական, ուր ամենայն ինչ սիրելի է, թէ անձինք եւ թէ իրք:

Մաղթելով առողջութիւն Գերապատիւ Տեառնդ, մնամ խորին մեծարանօք

խոնարհ ծառայ Նորայր Ն. Բիւուզանդացի

**Գերապատիւ Տէր
Տէր Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան**

23 օգոստոս 1889

Ընդունած էի զՁեր պատուական թուղթն 6/18 յուլիս թուականաւ: Այս առաւօտ ընկալայ եւ զՁեր յանձնարարեալ թուղթն 4/16 օգոստոս թուականաւ, եւ կը փութամ հատուցանել զպատասխանին:

Յոյժ շնորհակալ եմ Աստուածապատիւ Հոգեւոր Տեառնն՝ որ իբրեւ զիս տկարի

յանձնել կը բարեհաճի գղասախօսութիւն Հայերէն եւ Գաղիերէն լեզուաց ի Գեորգեան Ճեմարանի: Յոյժ շնորհակալ եմ եւ Գերապատիւ Տեառնդ որ աշխատութիւն յանձն առիք գրել ինձ զայսմանէ, եւ թերեւս Ձեր բարի վկայութեանց արդիւնք է որոշումնս Վեհին. յոր սակս առաւել քան զառաւել շնորհակալ եմ Ձեզ:

Թէ ինչ է դասախօսութիւնն՝ քաջ գիտեմ զայն ի Ռափաէլեան վարժարանէ եւ ի Մխիթարեան վարժարանէ Քաղկեդոնի, վասն որոյ բնաւ չունիմ յօժարութիւն ըստանձնել գործ մի՝ որ ի վեր է քան զիմ կարողութիւն. կուրծքս հիւանդ է, շունչս կարճ, ձայնս աղօտ. ոչ թէ շաբաթական քսան դասուց, այլ նաեւ տասն դասուց յանձնառու ըլլալ՝ մահուան ընդ առաջ երթալ է: Կ'աղաչեմ ներէ ինձ Հոգեւոր Տէրն եթէ առ իմ վատառողջութեան կը հրաժարիմ ի բարի պաշտամանէն՝ յոր կը յօժարի կոչել զնուաստս:

Կը գրէք թէ կը յուսան յԷջմիածին որ պիտի հաւանիմ «Ազգին օգնել»: Ես ազատաբերան կը համարձակիմ վկայել զանձնէ որ մինչեւ յայս ժամ կենացս չեմ ունեցած այլ դիտաւորութիւն եւ այլ փափագ, բայց եթէ ծառայել իմ Ազգիս, գոր կը սիրեմ ի վեր քան զամենայն: Ազգին ծառայել կարելի է բազմապատիկ եղանակաւ, ինչպէս յայտ է:

Յիրաւի կամ յանիրաւի ինձ այնպէս թուի, որ հարկ կայ եւ ստիպողական հարկ՝ հրատարակելոյ գրովանդակ մատենագրութիւնս եւ թարգմանութիւնս նախնեաց, կրկին տպագրելով զ'արդէն տպագրեալսն, բայց խնամով, մանր քննութեամբք եւ խորագոյն քննադատութեամբք: Թերի են ըստ բազում մասանց եւ սխալաւոր՝ թէ Աստուածաշունչն, թէ Եզնիկ, թէ Խորենացի, այլովքն հանդերձ. յերկերիւր ամաց հետեւ կը տպուին եւ դարձեալ կը տպուին մատենանք նախնեաց, բայց նոյն վրիպակներով, նոյն չհասկացողութեամբք, նոյն խառնակութեամբք. Խորենացի «ստախօս» կը հոչակուի, բայց ով է որ կատարելապէս կը հասկանայ զԽորենացի. մեր պատմչաց բազում կարեւոր տեղիքն խանգարեալ ի լոյս կ'ընծայուին, եւ թերահմուտ հրատարակիչք կամ թարգմանիչք յաղթանակաւ կը գոչին. «այս ինչ սխալ է. այն ինչ սուտ է», ուր ոչ սխալ կայ եւ ոչ սուտ: Յիմ Նախնիք մատենի 10,000 ուղղութիւնս նշանակած եմ մինչեւ ցարդ հրատարակեալ նախնեաց գրոց մէջ, բայց կան նման տակաւին բազում խանգարմունք, զորս հարկ է քննել յայլ ձեռագիրս: Ես Էջմիածնի հայ գրչագրաց կարօտի կը հալիմ. կը բարեհաճի Վեհն յանձնել նուաստիս զմատենադարան Էջմիածնի, եւ զՏպարան. կարեւոր կը դատիմ զնորոգ հրատարակութիւն նախնեաց գրուածոց, որ յուսամ թէ ոչ միայն պատուաբեր կ'ըլլայ Կաթողիկոսական Գահուն, այլ եւ օգտաբեր: Աւասիկ այսուերթ է ծառայութիւնն գոր կարեւր մատուցանել Վեհին եւ Ազգիս: Եթէ Հոգեւոր Տէրն կը բարեհաճի ընդունել զիմ առաջարկութիւն, գոր խոնարհաբար կը մատուցանեմ առ իւր Սրբութիւն, կրնանք մտանել ի բանագնացութիւն:

Առ այժմ կարեւոր կը համարիմ տալ Գերապատիւ Տեառնդ զհետեւեալ տեղեկութիւնսդ:

ա. Ես ի չորս ամաց հետեւ Շուեթի քաղաքացի եմ: Շուեթացի գրուելուս միակ պատճառն էր յապահովել զինչս իմ ամուսնոյս, որպէս զի յետ իմոյ մահուան իմ ընտանիքս չկարենան տիրանալ այն դրամին՝ գոր ես կը վայելեմ, բայց ոյր սեպակականութիւնն բոլորովին իմ կնոջս է, եւ ոչ ոք յիմ ընտանեաց չունի ամենափոքր իրատունս իմ ժառանգութեան: Եթէ Էջմիածնի մատենադարանի եւ Տպարանի տեսչու-

թեանն համար հարկ է որ ի Շուէտացոյ փոխուիմ ի Ռուս, պէտք է առնում զհաւանութիւն ամուսնոյս եւ լաւ տեղեկանամ յօրէնագէտ մարդոց, որ յետ իմ մահուան ոչ ինչ իւրք իրօք ամուսինս զրկանաց կը պատահի:

բ. Կինս եւ ես ուխտած ենք անբաժան ապրիլ:

Գիտէք որ կինս կը զբաղի լուսանկարչութեամբ. արուեստանոցին տիրոջ հետ դաշնագիր ունի հինգ տարւոյ, որ պիտի լրանայ յ'30 սեպտեմբերի 1892. մինչեւ ցայդ թուական չեմ ազատ եւ չկարեմ խախտիլ ի Ստոքհոլմ:

գ. Ինչ վարձատրութիւն կրնայ տրուիլ ինձ Էջմիածնի մատենադարանի եւ Տպարանի տեսչութեան համար: Դասախօսութեանց 2000 ռուբլի կը խոստացուի. չգիտեմ թէ ինչ է արժէք դրամիդ փրանկի հաշուով (4000 փրանկ/ եւ բնաւ զաղափար չունիմ Էջմիածնի նիւթական կենաց թանկութեան կամ աժանութեան /բնակարան, ուտելիք եւ այլն): Եթէ գոհացուցիչ գումար տրուի ինձ, կինս սիրով կը հրաժարի յիւր շահուց ի Ստոքհոլմ: Այս էական կէտ մ'է:

Վերստին կրկնելով զիմ շնորհակալիս Գերապատիւ Տեառնդ եւ մատուցանելով զվեճարանաց ողջոյնս ամուսնոյս, մնամ խոնարհաբար եւ կատարեալ յարգանօք

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

**Գերապատիւ Տէր
Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան**

29 նոյեմբեր 1889

Ընկալայ զՁեր նամակն 5/17 սեպտեմբերի թուականաւ: Կը շնորհաւորեմ սրտագին զտեսչութիւնդ Եկեղեցական վարժարանին Արմաշու, կը խնդրեմ Ձեզ զօրութիւն ի Տեառնէ, եւ կը մաղթեմ, որ Ձեզ արժանի աշակերտներ ունենայք:

Արեւելագիտաց Ութերորդ ժողովն որ գումարեցաւ այս տարի ի Ստոքհոլմ եւ ի Քրիստիանիա, յոյժ կարեւոր արդիւնք ունեցաւ Շուէտի եւ Նորուեգիոյ համար: Հանդէսք եւ հասցկերոյթք արքայավայել շքեղութեամբ կատարուեցան: Չկային հայերէնի ներկայացուցիչք ոչ յԷջմիածնէ, ոչ յԵրուսաղէմէ, ոչ ի Վենետկոյ, ոչ ի Վիեննայէ: Ընդ ամենայն էինք 6 հայք. Տէր Կ. Եզեանց ի Պետրբուրգէ, Տէր Աբգար Յովհաննիսեան ի Տփղեաց, եւ ես. երեքեանս հայ գրագէտք. մնացեալ երեքն` Տ. Ամիրխանեան յՕրենբուրգէ /բողոքական երէց/ Չաղաթայերէն լեզուի համար, Տ. Յարութիւն Նէվրուզ խան, իբր առաջին քարտուղար Մոսկիս խանի Կ. Պօլսի Պարսից դեսպանին, Տ. Արշակ Թումարեանց, ուսանող ի Ստոքհոլմ: Միայն Տէր Կ. Եզեանց խօսեցաւ առ մի զՀայոց ի Քրիստիանիա: Կը յուսայի զգալուստ Միսիթարեան վարդապետի ի Վիեննայէ, եւ քանի մի հայ տաճկագիտաց ի Կ. Պօլսէ:

Հինգ աւուրք յառաջ ընկալայ ի Կ. Պօլսէ զվերջին հրատարակութիւն Միսիթարեանց Վենետկոյ, Մատենադարան Հայկական թարգմանութեանց նախնեաց: Պատուական գործ է: Կրնար ըլլար պատուականագոյն, եթէ մատենագիրն աւելի տեղեկ ըլլար հայ լեզուի, աւելի արթնամիտ, աւելի քննող, բայց այս չափիս ալ պէտք է շնորհակալ ըլլալ, զի նա միայն է յայժմու վանականաց Ս. Ղազարու` որ կը զբաղի Հայերէն հին գրականութեամբ: Կը յիշէ գովութեամբ եւ զիմ Քննասիրի Ա. Պրակն.

այս առաջին գովութիւնն է զոր կը լսեմ յիւր բերանոյ. զի մինչեւ ցայդ կ'արհամարհեր զիս, եւ յայդ արհամարհութենէն է որ զիս խայտառակել ուզեց ի Բազմավեպի 1875 տարւոյն՝ իւր սիրական Սուքրեանի ձեռամբ /տես Հայկական Բառաքնութիւն, երես 22-23/: Բայց ես ոչ յիւր գովութենէն կը դրողովմ, եւ ոչ յիւր արհամարհութենէն, եթէ այժմ իբրեւ կոճղ անպիտան ընկեցիկ կը մնամ ի Ստոքհոլմ, պատճառն նա է գլխաւորապէս. իւր չարութեամբն ոչ թէ ինձ վնաս տուաւ, այլ Հայերէն գրականութեան, զի իմ ամենայն բարի փափագներս եւ օգտակար դիտաւորութիւնքս մնացին անգործադրելի: Չյիշեր զ'Բ Պրակն Քննասիրի. կրնաք բաղդատել զիմ յօդուածն զթարգմանութեանց Խորենացոյ իւր գրածներուն հետ յանուանսն Գրիգոր Աստուածաբան, Պատմ. Աղեքսանդրի եւ Փիլոն:

Չունիմ ինչ սսել նոր զիմ փոխադրութենէ յԷջմիածին, յիմմէ կուսէ չիք բնաւ դժուարութիւն. դրամական վարձատրութեանն համար կը խօսիմ երբ հաստատուն բանակցութիւնք սկսին: Ինչ անուն կ'ուզին թող տան ինձ. ես գործել կը փափագիմ, եւ ոչ այլ ինչ: Գրեցի որ յաթոռոյ դասախօսել բազմութեան ունկնդրաց՝ չկարեմ բնաւ. բայց եթէ կան յԷջմիածին երկու, երեք հետամուտք խնամով պարապելոյ ի գիրս նախնեաց, այդպիսեանց ամենայն սիրով կը հաղորդեմ զարուեստ ընթեռնելոյ զհին գրչագիրս, զի կատարեալ արուեստ մ'է, որ ունի զիւր օրէնս, զկանոնս, այս օրինաց եւ կանոնաց անգիտութենէն է՝ որ յաճախ գրած են Վենետկոյ Մխիթարեանք, եւ յաճախագոյնս Երուսաղէմացիք /օրինակ իմն ի Մատթէոս Ուռհայեցի/, եւ Վաղարշապատեցիք /օրինակ իմն յՈւլիտանէս/: Հ. Գարեգին Զարպիսեանալեան եթէ հմուտ ըլլար այս արուեստիս՝ իւր վերջին մատենին մէջ /գորմէ գրեցի ի վեր անդր/ յետ գրելոյ Եպիփոտէոն յերես 283՝ չէր գրեր Եպիկտեմոն յերես 287- եւ ոչ յերես 645, «Յաղագս դափնոյն որ թարգմանի մարտ», եւ այլն եւ այլն:

Մաղթելով Գերապատիւ Տեառնդ քաջողջութիւն,
մնամ բարեկամական սերտ սիրով
Ձերդ Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Յ. Գ. Կինս կողջունէ զՁեզ մեծարանօք

Գերապատիւ Տէր Տէր Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան

2 մարտ 1890

Մաստիկ ցաւեցայ ընդ տարածամ մահ Ձեր պատուական եղբորն Տ. Վիկենի, զոր գուժեցիք ինձ փետրուար 9ի /ն. տ./ նամակաւդ: Քիչ անգամ առիթ ունեցած էի տեսնուիլ իւր հետ ի Կ. Պօլիս. բայց սիրելի էր ինձ՝ իւր յոյժ ազնիւ բնատրութեանն համար, եւ յարգելի՝ զի եղբայր էր ընտիր բարեկամի առ որ ունիմ մասնաւոր համակրութիւն: Իբրեւ բարեկամ՝ վշտակից եմ Ձեզ ի բոլոր սրտէ. իբրեւ հայ կ'ողբամ որ այնպիսի պիտանի եւ տաղանդաւոր անձէ զրկուեցաւ Ազգն: Մխիթարել զՁեզ ի ծանր կորստեանդ եւ ի դառնակսկիծ վշտիդ՝ կը տկարանան իմ բանք. յերկնից եռանդագին կը մաղթեմ Ձեզ մխիթարութիւն եւ զօրութիւն:

Եթէ Տէր կամեցի, առաջիկայ յուլիս ամսեան պիտի երթամ ի Կ. Պօլիս, ուր կը

յուսամ մնալ մինչև ի սկիզբն սեպտեմբերի: Թերեւս բախտ ունենամ հանդիպել Ձեզ ի Կ. Պօլիս եւ խօսակցիլ պարապով:

Կինս կ'ողջունէ զՁեզ յարգանօք: Ընդ նմին եւ ես մատուցանելով Գերապատի Տեառնդ ողջոյն սիրոյ եւ զհաւաստիս զիմ սերտ բարեկամութեան, մնամ

խոնարհ ծառայ Նորայր Ն. Բիւզանդացի

**Գերապատի Տէր
Մաղաքիա Եպիսկոպոս Օրմանեան**

9 մարտ 1892

Ընկալայ զՁեր թուղթն յունուար 12ի /ն. տ./ թուականաւ եւ շատ ուրախացայ լսելով որ ողջ եւ առողջ էք:

Արդարեւ յոյժ փափագելի էր ինձ տեսանել զՁեզ ի Կ. Պօլիս յամարան 1890 տարւոյն, եւ բերան ի բերան եւ սրտէ ի սիրտ խօսիլ այնպիսի նիւթոց վերայ որ սիրելի են Ձեզ եւ ինձ: Այս բախտիս չհանդիպեցայ: Ուղեւորութեանս զխաւոր նպատակն էր վաճառել բարեւիրտ մեծատան զմնացեալ օրինակս Գաղիերէն-Հայերէն բառարանիս, եւ Հայ Պատմաբանից նոր եւ կատարեալ հրատարակութեան համար դրամական սատարութիւն փնտռել: Անընկալ եղին իմ առարկութիւնքս, եւ դարձայ առաւել քան զառաւել վիատեալ եմ սառնամանիս հիւսիսոյ:

Փոխարէն իմ 3 օրինակ Բառարանիս եւ Քննասիրի Ա եւ Բ Պրակաց, նուէր ընկալայ յէջմիածնէ զԱրարատ ամսագրին ի յունուարէ 1888ի մինչև ցոյցտեմբեր 1891ի: Ճշտիւ այն միջոցին երբ բաւական ախորժելով կը կարդայի զյօդուածս Միաբանի զԽորենացոյ, յորում կան գեղեցիկ խորհրդածութիւնք եւ տեսութիւնք խառնեալք ընդ այլեւայլ սխալ կարծիս, դադարեցաւ ամսագրին առաքումն: Յօժարութեամբ կը գրուէի բաժանորդ՝ եթէ կրօնական մասնն բոլորովին ի բաց թողնուէր, եւ կարեւորութիւն տրուէր Միաբանի գրածներուն նման յօդուածոց, մանաւանդ նախնեաց այլեւայլ մանր գործոց հրատարակութեան: Ինչ է, Տէր իմ Աստուած, այդ անվերջանալի թարգմանածոյ քարոզներուն եւ խրատներուն կոյտն. միթէ Արարատայ հազարաւոր բաժանորդաց ամենքն ալ ճգնաւոր կամ արեղայ են, որ կը զմայլին, կը պարարին այդպիսի ցուրտ եւ անհամ բարոյական դասերով: Եթէ Արարատայ խմբագիրներու եկեղեցականութիւնն է պատճառ ամսագրին «քարոզագիրք» կերպարանին, ոչ ինչ նուազ եկեղեցական եւ նաեւ Բազմավեպի եւ Ամսօրեայ հանդիսի խմբագիրներն. ինչու սոքա անընդհատ կ'աշխատին Ազգային Պատմութեան, Գրականութեան եւ Աշխարհագրութեան վերայ նորահայտ տեղեկութիւններ հաղորդելու իւրեանց ընթերցողաց, եւ Արարատեանք՝ որ այնչափ եւ այնպիսի ճոխ մատենադարան ունին Հայ ձեռագրաց՝ ոչ ինչ կը հաղորդեն հասարակութեան յիւրեանց զանձերէն: Մեծապէս կը զարմանամ թէ ինչու չեն բողոքեր ուժգին ընդդէմ խմբագրութեան ամսագրիդ Ռուսաստանի հայք՝ որոց մէջ չեն պակասիր գիտուն եւ լուսաւորամիտ բանասէրք:

Շնորհակալ եմ Ձեր երիցագոյն աշակերտաց ողջունին եւ կը խնդրեմ մատուցանել նոցա զիմ փոխադարձ սիրոյ ողջոյն: Ուրախ եմ որ Ձեր շնորհիւ Ազգն պիտի ու-

նենայ կրթեալ եւ ուսեալ եկեղեցականներ, եւ կը մաղթեմ որ անշնորհակալու չմնայ նոցա բազմերախտ դաստեարակին:

Մտերիմ սիրոյ ողջունիւ մնամ միշտ Ձերդ

Կինս շնորհակալ է Ձեր ողջունին եւ կը մատուցանէ զիւր մեծարանս: Առ այժմ ոչ ինչ ունի պատրաստ ի Ստոքհոլմի տեսարաններէ. բայց կը յուսայ առաջիկայ ամառան մէջ հաճել զձեզ:

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

**Առ Աստուածապատիւ Տէր
Տէր Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս Օրմանեան
Պատրիարք Կ. Պօլսի**

10 Աւգոստոս 1899

Աստուածապատիւ Տէր

Հիւանդութեանս պատճառաւ չկարացի վաղագոյն պատասխանել Ձեր յունիսի 24-ի /հ. տ./ պատուական գրոցն որով կը բարեհաճիք ցուակցիլ անենաթշուառիս: Շնորհակալ եմ ի բոլոր սրտէ:

Ներեցէք եթէ աւելի բան չեմ գրեր, զի չունեմ խաղաղութիւն: «Լաւ է ինձ մեռանել քան զայս կեանս իմ», կ'ըսեմ եւ ես ընդ մարգարէին:

Մատուցանելով Աստուածապատիւ Տեառնդ զիմ խորին մեծարանս,

մնամ խոնարհ ծառայ Նորայր Ն. Բիւզանդացի

**Առ Ամենապատիւ Տէր
Տէր Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս Օրմանեան
Նախկին Պատրիարք Հայոց Կ. Պօլսի**

6 մայիս 1912

Ամենապատիւ Տէր

Ընկալայ զթուղթդ ապրիլ 4/17ի: Ուրախ եմ որ գոհ եղեր էք իմ քննութեամբ Մալխասեան Ազգաթանգեղոսին եւ Ղ. Փարպեցոյ:

Մալխասեանն ուզեց որ ես ալ աջակցեմ «Պատմագիրք Հայոց» հրատարակութեան: Պահանջեցի 25,000 ռուբլի: Զլացուեցաւ ինձ գումարդ՝ որ վարձատրութիւն պիտի ըլլար իմ 50 տարիէ աւելի ուսումնասիրութեանց նախնեաց մատենագրութեանց, եւ անուսումն ու իրահամարձակ մարդիկ ի հրապարակ նետեցին զԱզգաթանգեղոս 500 սխալներով եւ զՓարպեցի 400 սխալներով. Ինչպիսի անճոռնի սխալներով՝ տեսաք զայնոսիկ ի քննութեանս:

Ես բնաւ յաջողութիւն եւ բախտ ունեցած չեմ, աշխատած եմ առանց քաջալերութեանց, առանց վարձուց, առանց գովեստից եւ շնորհակալութեանց: Չար, նախանձոտ եւ տգէտ վանականք եւ աշխարհականք ամէն ջանք թափեցին որ զիս կործանեն. եւ երբ հրատարակեցան վերջին խայտառակ Փարպեցին եւ վերջին խայտառակ Ագաթանգեղոսն՝ ուռուցիկ գովեստներ շոայլեցան յամենուստ: Չէ, Ամենապատիւ Տէր, եթէ ես արժանի չեմ իմ ժամանակիս Հայոց, իմ ժամանակիս Հայք ալ՝ ինձ արժանի չեն. թող վայելեն զայնպիսի Փարպեցին եւ զայնպիսի Ագաթանգեղոսն. վայելեն նաեւ զՄովսէս Խորենացի՝ որոյ մօտ է հրատարակութիւնն, եւ ո զիտէ ինչ այլանդակ բան պիտի ըլլայ:

Ուրիշներն աւելի բախտաւոր եղան. տօնեցին իրենց 25 ամեակները, ստացան 7,000 ական ռուբլու պարգեւներ, գովութեանց երկայնատող յօդուածներ: Իմ աշխատութեանց կարեւորութիւն տուող չկայ. 50 տարիէ աւելի անդուլ, անդադար ուսումնասիրութիւնքս հազիւ հազ պտղաբերեցին ինձ 2,900 փրանկ, քանզի իմ պարտքս է ձրի աշխատել յանուն Հայութեան, «յօգուտ Հայ գրականութեան բարգաւաճման», ինչպէս գրեցին ինձ վերջերս ի Տփլիսէ, «ի նկատի ունենալով, կ'ըսեն, Ձեր մեծ հմտութիւնը Հայոց մատենագիրների քննութեանց վերաբերյալ խնդիրներում»: Չարմանալի «մեծ հմտութիւն» որ զիս հարիւր անգամ սովամահ պիտի ընէր՝ եթէ իմ ժամանակիս Հայոց դրամին ակնկալած մնայի:

Կը փափագիք որ իմ «ցրիւ գրուածներուս եւ դեռ չհրատարակուածներուն մի ամփոփ քաղուածոյն առանձինն հրատարակէի՝ յառձեռն կիրառութիւն բանասիրաց»: Չէք ըսեր թէ ով պիտի հատուցանէ զիմ վարձս եւ զտպագրութեանն ծախս:

Կը հարցնէք զիմ որպիսութենէ: Հիւանդոտ եմ միշտ, անոյժ եւ տկար, չարաչար սրտնեղած ու մաղձոտած:

Ն. Ն. Բ.